

בס"ד, ש"פ דברים, רס"ו

אלהי הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל [כו'] במדבר בערבה כו'.² [ו]הקשה בכי"ק:³ דלא מצינו שדבר משה אל כל ישראל אלא כאן ובפ' הקהל,⁴ וצ"ל היתכן שא' ידבר אל כל ישראל כו'. גם צ"ל מה שהקשה מהרמ"א⁵ למה בתחלת דבריו הוכיחם ע"ד הנסתר, במדבר בערבה כו', ואם מפני כבודן של ישראל, הלא אח"כ בפ' עקב הוכיחם בגלוי, כאמרו⁶ ובתבערה ובמסה מקציפים הייתם כו' ממרים הייתם כו', ולמה כאן הוכיחם ע"ד הנסתר דוקא. ולהבין זה צלה"ק משנת"ל⁷ שיש ב' בחי' עבד, הא', שעבודתו היא מצד העול לבד, שאין לו אהבה והתקשרות אל האדון, כי אינו יודע מעלת ומדרג' האדון, ואין לו אהבה אליו, כ"א עול האדון שעליו, שזה מכריחו לעבוד בכל עבודה קשה וכבידה ביותר מה שלמעלה מכחו וטבעו כו'. וכמו"כ הוא ברוחניות, שאין לו בחי' אהבה והתקשרות לאלקות, כ"א עומ"ש שעליו, שהוא בחי' היראה ופחד אלקים שעליו, ה"ז מכריחו לעבוד בקיום התו"מ בפו"מ, אף שהוא בדרך עול ומשא, כי אינו חפץ בזה באמת, כי הוא רוצה להיות חפשי כו', אמנם העול מ"ש שעליו אינו מניחו להיות בבטילות, ומכריחו להיות סו"מ וע"ט⁸, והיינו שמבטל טבעו ורצונו בכל פרט ופרט, ועושה יותר מרגילותו, הכל רק מצד הקבעומ"ש שעליו כו'.

אך הנה בחי' עבד הב' הנ"ל⁹ שעבודתו בשמחה ותענוג, ולא תכבד עליו העבודה, ויעבוד בכל עבודה קשה וכבידה בכל אשר יגזור אדונו עליו, ואע"פ שיהי' למעלה ונגד טבעו לגמרי, עד מס"נ ממש, לא ירגיש כלל בעצמו למשא ולעול כלל, אדרבה, יעשה הכל מאה"ר בעונג ושמחה כו', וכ"ז מצד עוצם התקשרותו בלו"נ לאדונו כו' כנ"ל, הנה כן יש בנשמות הגבוהות, שיש להם ידיעה והשגה באוא"ס, והיינו באוא"ס שלמעלה מעולמות, שיודעים ומשיגים בחי' הרוממות וההפלאה דאוא"ס, איך שאוא"ס מרומם ומופלא מעולמות, וגם ההפלאה דאור א"ס מצ"ע, ואופן ההפלאה כו', וכ"ז יודעים ומרגישים היטב בנפשם כו' (ובודאי שאין ידיעתם בזה כמו בנשמות שנק' בניס¹⁰, שבהם ההשגה באוא"ס לגמרי, ועיקרם בבחי' ראי' כו', מ"מ, גם נשמות אלו יודעים ומשיגים את ענין ההפלאה דאוא"ס, ומרגישים זאת בנפשם כו'), ועי"ז נעשה אצלם אהבה והתקשרות גדולה באוא"ס כו'. ומ"מ, אין האהבה באופן כזה שיתאחדו ממש באוא"ס, שזה שייך דוקא

שיז

(1) המאמר מיוסד על ד"ה ויקהל הגדול בתו"ח שמות ח"ב (הוצאת תשס"ג) שצו, סע"א ואילך.
להתחלת וסיום המאמר ראה ד"ה אלה הדברים באוה"ת דברים ס"ע יא ואילך. רד"ה בן בג בג אומר, ורד"ה וסד"ה שמאלו תחת לראשי בסה"מ תרל"ב ח"ב ע' תיב; ע' תכ; ע' תכ"ו. ד"ה אלה הדברים בסה"מ תרס"ג ח"א ע' קפג"ה, וע' קצב. שם ח"ב ע' רצ"ב, וע' רצט"ש. ד"ה אלה הדברים תשכ"ה (נדפס בקונ' בפ"ע – קה"ת תשס"ג).
(2) דברים א, א.

(3) = בכלי יקר.
(4) וילך לא, יא: תקרא את התורה הזאת נגד כל ישראל באזניהם.
(5) = מהר"מ אלשיך.
(6) עקב ט, כב"כד.
(7) במאמר שלפנ"ז ד"ה ומקנה רב (לעיל ע' ותיא ואילך).
(8) = סור מרע ועשה טוב (תהלים לד, טו).
(9) ע' ותיב ואילך.
(10) ראה בכ"ז ד"ה החודש הזה (לעיל ע' ורו ואילך). וש"נ.

ש"פ דברים, ו' מנחם-אב, ה'תרס"ו

תכא

בנשמות דאצילות, דאיהו וחייהי וגרמוהי חד כו'¹¹, דכמו"כ הוא בנשמות דאצי', להיותן אלקות ממש¹⁰, לזאת הן מתאחדים ממש באוא"ס כו', אבל נשמות אלו, להיותן נשמות דבי"ע, כמשי"ת¹², א"א שיהיו בבחי' התאחדות ממש כו', כ"א בחי' הידיעה וההרגשה שלהם ברוממות והפלאות אוא"ס, ובחי' האהבה היתירה שלהם באוא"ס ב"ה, פועל בהם בחי' העבדות שלהם, והוא שנותנים ומוסרים א"ע בכל עצם נפשם לעבדו ית' בכל מיני שירות ועבודה, רק לצורך גבוה, ולא לצורך עצמם כלל, כ"א לעשות נח"ר לקונו כו'.

ונשמות אלו הן הנק' עובדי הוי' בכלל, שלמעלה מעובד אלקים בכלל. דעובד אלקים בכלל זהו היראה ואימה יתירה בקבלת עומ"ש באמת כנ"ל (כד"ה ומקנה רב¹³), ועובד הוי' הוא רק מצד האהבה וההתקשרות האמיתי, ע"כ ישליך נפשו מנגד, ויהי' לעבד נאמן לשרתו בכל מיני שירות. וכמו אליעזר עבד אברהם כו', שהכיר מעלת ומדריגת אברהם שהוא נעלה מאד, ומשו"ז מסר א"ע לעבד אליו כו', וכן יהושע הי' נער משרת למשה¹⁴ כעבד נאמן, וכן אלישע לאלי¹⁵, שזהו רק מצד פנימיות ההתקשרות כו' (ואע"פ שקבלו מהם הרבה השפעת חכמה בתורה ונבואה, וכמו משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע¹⁶, ונתן מהודו עליו כו'¹⁷, וכן אלישע מאלי, וכמ"ש¹⁸ ויהי' נא פי שנים כו', וכן אליעזר מאברהם, וכמשארז"ל¹⁹ ע"פ²⁰ ובן משק ביתי, שהי' דולה ומשקה כו', מ"מ, אין זה כמו התלמיד לרבו, דכל כוונת התלמיד הוא לקבל מרבו, הרי כל כוונתו רק לטובת עצמו כו', דכל סיבת האהבה וההתקשרות הוא ההשפעה שמקבל מרבו, וע"י הקירוב שלו אליו ה"ה משפיע לו ביותר, וזהו כל כוונת האהבה והקירוב רק בשביל ההשפעה כו', והיינו מפני שהביטול וההתקשרות שלו לרבו הוא רק לכחות הגלויים שלו, והיינו השפעת השכל כו' (ועמשנת"ל ד"ה לך לך²¹). אבל יהושע ואלישע שהיו משרתים, דענין השירות אינו מה שלצורך עצמו, וזהו שהי' בהם מעלה יתירה לעשות רק מה שלטובת רבו, ואינו מכוון להנאתו כלל. והיינו שהיו ג"כ בבחי' עבד ממש, אלא שהעבדות הי' מצד האהבה וההתקשרות הגדולה בעצמות הרב כו' (ע"י ידיעת העילוי וההפלאה כו'), וממילא לא תכבד עליו העבודה כלל, אדרבה, היא בשמחה ועונג רב כו'). וכך הי' משה נקרא עבד הוי'²² דוקא, והוא שאמר²³ לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא כו', שזהו כעבד הנאמן בבית ובכל אשר לו, שנמסר הכל לידו מכל הון ביתו, היינו דכל סדר ההשתל' ניתן ע"י להמשיך בהם תוס' אורות כו', שהוא כבעה"ב עצמו, ועושה ומצליח להביא תוס' ברכה כו', וכענין ועתה יגדל נא כח אד'²⁴, בחי' הגדלת כח כו', וכמ"ש במ"א²⁵. וכך הוא בכל הנשמות בפרט שנק' עובדי הוי', דכללות סדר ההשתל' ניתן על ידן להמשיך בהם תוס' אור כו'.

(11) תקו"ז בהקדמה (ג, סע"ב).

(12) לקמן ד"ה אחרי הוי' אלקיכם ע' ותלד.

(13) לעיל ע' ותטו ואילך.

(14) תשא לג, יא. בהעלותך יא, ב.

(15) ראה מלכים"א יט, כא.

(16) אבות פ"א מ"א.

(17) פינחס כו, כ. וראה שם, כג ובפירש"י.

(18) מלכים"ב ב, ט.

(19) יומא כח, ב.

(20) לך לך טו, ב.

(21) לעיל ע' ופא"ב.

(22) ברכה לד, ה. ועוד.

(23) בהעלותך יב, ז.

(24) שלח יד, יז.

(25) ראה סה"מ תרכ"ו ע' קלה. תרל"ב ח"ב ע' שטו ואילך.

וש"ג. תער"ב-ע"ו ע' רסח ואילך.

וכמארז"ל²⁶ ע"פ²⁷ לאל גומר עלי, אמר הקב"ה אני ואתם נסכים למה שישראל עושין למטה כו', דבכל המועדים הרי מאירים תוס' אורות עליונים בכללות סדר השתל' כידוע²⁸, וזה תלוי בהב"ד שלמטה בקידוש החדש וקביעת המועדים כו'. וזה"ע עבד נאמן, אשר האדון סומך עליו, ומוסר אליו הכל, והעבד בטוב עבודתו והשתדלותו מוסיף ברכה רבה בבית אדונו כו'. וכמו"כ בעובדי ה' שבטוב עבודתם ממשיכים ריבוי תוס' אורות כו', ועבודתם היא באהבה ושמחה ותענוג גדול, וכמ"ש²⁹ עבדו את ה' בשמחה דוקא, לשמוח בשמחת ה', וחדות ה' היא מעוזו כו'³⁰, שאינו רוצה לעצמו מאומה, כ"א הוא שמח מהשמחה ונח"ר שלמעלה, וכמו בשמחה של מצוה³¹ מהנח"ר ועונג של מעלה כו', שכ"ז אינו רק מצד עוצם ההתקשרות פנימיות שבלב ומוח, דמשו"ז יניח כל עצמו לעסוק בעבודת ה' לצורך גבוה כו', הן בעבודה חיצונית, בקיום המצות בפו"מ במעשה כעבד פשוט ממש כו', והן בעבודה פנימיות, בטיב כוונתו בעשיותיו גופא להמשיך תוס' אורות למעלה, וגם שיהי' הגילוי למטה, וכמו ביחוד הוי' ואלקים למעלה ולמטה, לייחדא קוב"ה ושכינתא³² בתחתונים כו'.

וכ"ז בבחי' עבודת עבד, והיינו, לא כמו בעבודה שע"פ טו"ד, דהעיקר היא הכוונה, וכללותה היא לצורך עצמו, שיהי' גילוי אור אלקי בנפשו כו', וכאן גוף העשייה והכוונה שניהם שוים, והכל לצורך גבוה, להשלים הכוונה העליונה ולהיות נח"ר ועונג למעלה כו', וה"ה כעבד לשרת בכל מיני שירות, ככהן משרת בבית ה', להקריב קרבן ולערוך שולחן ה' ולהקטיר קטורת כו', וכמו להושיט יין בכלי, ולתקן ולייפות הלבושים וההיכלות וכל כלי יקר שיהי' לכבוד ולתפארת ולנח"ר לאדונו כו', כך עובדי הוי' בתו"מ, לתקן בחי' הכלים ולבושים נאים במעשה המצות, שזהו לברר בירורים דרפ"ח ניצוצות, וכהעלאה דקרבן וקטורת לריח ניחוח להוי', ולשמח לב אדם העליון בניסוך היין המשמח אלקים כו'³³. וי"ל שזהו יחוד הוי' ואלקים, והיינו ע"י המשכת תוס' אור בשם הוי', וכמ"ש³⁴ הסך נסך שכר להוי' כו', ומבואר במ"א³⁵ שזהו המשכה שלמעלה מטו"ד, והיינו מאוא"ס שלמעלה מהשתל' כו'. וכמו"כ הוא בתיקון ההיכלות כו'. ובכל הון ביתו העליון נאמן הוא לעשות כבעה"ב עצמו, דהיינו לכוון ברצון הפנימיות, ושיהי' תוס' ברכה באו"כ³⁶ בבית ובשדה, כמו ע"י תושב"כ ותושבע"פ כו'. וכ"ז הוא מצד גודל ההתקשרות והנחת עצמותו כו', וכאברהם שהי' עובד ה' רק מגודל התקשרות אה"ר שנמצא לבנו נאמן³⁷ באמת, עד שמסר כל עצמו ונפשו רק לעשות נח"ר ליוצרו, אף במה שמנגד טבעו, כמו לשחוט לבנו יחידו וכה"ג, לפי שהי' רחימא דמלכא כידוע³⁸, דמשו"ז לא תכבד כלל על עבד נאמן הזה כל עבודה קשה, [ו]יעשה הכל בנחת ושמחה יתירה כו'. ולא כמו העבד הא' שעושה בעול

(26) שמו"ר פט"ו, ב.

(27) תהלים נז, ג.

(28) ראה תו"א מג"א צד, א. סה"מ תרס"א ע' קסא. רד"ה

תקעו בחודש תרצ"א (סה"מ תרצ"א ע' ב). סה"מ תרמ"ץ ס"ע

יז ואילך. ועוד.

(29) תהלים ק, ב.

(30) ע"פ נחמי' ת, י.

(31) ראה ברכות לא, א. שבת ל, ב. פסחים קיז, א. ובכ"מ.

(32) ראה זח"ב קיט, א (ברע"מ). ועוד.

(33) ראה ספר שופטים ט, יג ובפרש"י שם.

(34) פינחס כח, ז.

(35) ראה אוה"ת וישב (כרך ה) תתקג, א ואילך. וראה גם

אוה"ת פינחס ע' א"קס.

(36) = באורות וכלים.

(37) נחמי' ט, ת. וראה ירושלמי ברכות פ"ט ה"ה.

(38) ראה זח"ג רסב, ב. סידור עם דא"ח יב, א. אמרי בינה

שער התפילין ח"ג (הוצאת תשמ"ה ואילך) קלו, ד ואילך.

ש"פ דברים, ו' מנחם־אב, ה'תרס"ו

תכג

רק מצד יראת אלקים, שתכבד עליו העבודה כו', אבל עבד זה לא תכבד עליו כלל, ואדרבה כו'. וכמו"כ מרע"ה, שמסר נפשו על נש"י ואמר³⁹ מחני נא כו', וכן במלחמת מדין כו'⁴⁰ וכה"ג, ובכל ביתו הי' נאמן²³ להמשיך תוס' אורות כו'. וגם יש ע"י עבד נאמן בית הנ"ל תוס' ברכה והצלחה בכל הון ביתו בכפלי כפליים, עד שיגדל ויתעשר על ידו ביותר בכל אשר לו יותר מע"י עצמו כו', והיינו יותר ממה שהוקצב ע"פ סדר השתל' כו'. וכידוע⁴¹ שיש סוד שרש וסוד תוס', דמה שהוא בסוד שרש זה נמשך תמיד מצ"ע כו', אבל הוא בחי' הארה לבד כו', אמנם בחי' תוס' אורות אינם נמשכים מעצמו, כ"א ע"י עבודה דוקא, דכך הוא רצה"ע שזה יומשך ע"י עבודה דוקא כו'. וכמו ע"י משה עבד הוי', שנמצא תוס' ברכה בכל האו"כ העליונים דע"ס דאצילות, שהן בחי' הוי' בכלל, ע"י תו"מ שנמשך ע"י משה למטה, וז"ש²³ לא כן עבדי משה בכל ביתי כו'. ואתפשטותא דמשה בכל דרא⁴² בפרטי נשמות שנק' עובדי הוי' בתו"מ לשמה, ובכללות נש"י, שיקבלו התו"מ באהבה ורצון, כמו הללו את ה' כל עבדי ה' כו'⁴³, שע"י עבודתם בשמחה ובטוב לבב לעשות נח"ר ליוצרים, מוסיפים תוס' ברכה למעלה בשם הוי', ביחוד עליון שנעשה על ידם ע"י תו"מ כו'. וזהו כי לי בני"י עבדים עבדי הם⁴⁴, פי' עבדי הוי', בבחי' עבד נאמן בית, בתו"מ שנק' הון ביתו כו'⁴⁵.

שימ

וזהו בחי' עבד שלמעלה מבחי' בן הנ"ל, דאע"פ שעבודתו של הבן לאביו ג"כ הוא ברוב שמחה ותענוג לעשות נח"ר לאביו, ולא תכבד עליו כלל כל עבודה קשה ביותר בשביל אביו, עד מס"נ ממש, וכמא'⁴⁶ ברא דרחים לי' כו' ומסר גרמי' למיתה עליהו כו', הרי זה מצד שנמשך לשרשו, כי הרי יש כח המושך בנפש הבן מצד כח האב עד שנמשך אליו ממילא, שזהו כמו טבע בנפשו מצד התולדה כו'. וכך בנש"י שנק' בנים, נמשך להם כח ההתעוררות מאביהם שבשמים שיומשכו אחריו בכל לב ונפש, כמו משכני אחריו כו'⁴⁷, שזהו מצד שרשם בעצמות א"ס, ע"כ לא תכבד עליהם העבודה האלקית, ולא ינטו ימין ושמאל כו', אבל אין זה מכח עצמן ובחירתם. וממילא לא יהי' עי"ז כ"כ תוס' אור ושפע וברכת ה' למעלה כו', דגם הבן ממשיך תוס' אורות עליונים, אבל לא כ"כ, מפני שאין זה מכח עצמו כו'. משא"כ ע"י בחי' עבד נאמן בית הנ"ל, הגם שזהו מצד עוצם ההתקשרות שלו כו' כנ"ל, הרי ההתקשרות היא מצד עצמו והכרתו דוקא, וכן גם עבודתו, ומה שמשליך נפשו מנגד, הוא מכח עצמו דוקא, לא מצד הכח העליון שמושכו אליו שמכריחו למסור נפשו כברא דמסר גרמי' למיתה כו', שזהו מצד כח האב שמכריחו לזה, וה"ה עושה זאת באהבה ושמחה רבה, אבל אין זה תלוי בבחירתו כלל, כי מקושר הוא בעצם בשרשו, וא"א להיות באו"א כלל כו', אבל בהעבד אין זה מצד שהוא שרשו, אלא שהוא מצד עצמו התקשר א"ע, ונתן א"ע אליו, לעבדו בכל לו"נ עד מס"נ בפו"מ⁴⁸, וכמו

(39) תשא לב, לב.

(40) ראה במדב"ר פכ"ב, ב. פירש"י מטות לא, ג [ושם]: אע"פ ששמע [משה] שמיתתו תלויה בדבר [בנקמת מדין], עשה בשמחה ולא איחר.

(41) ראה ע"ח שיי"א (שער המלכים) פ"ז. שכ"ג (שער מוחין דצלם) פ"ו. ובכ"מ. ביאורו"ז להצ"צ ח"א ע' תצו ואילך. סה"מ עת"ר ע' נג ואילך. לעיל ד"ה ועשית חג שבועות (ע' ושכה). וש"נ.

(42) תקו"ז תס"ט (קיב, א. קיד, א).

(43) תהלים קלה, א (בשינוי).

(44) בהר כה, נה.

(45) ע"פ שה"ש ח, ט. וראה תו"א נח ט, ב. י, סע"א.

תולדות יח, ב ואילך. יט, א. שם, ד.

(46) זח"ג רפא, א (ברע"מ). – הובא בתניא ספ"י (טו, ב).

(47) שיר השירים א, ד.

(48) = לב ונפש עד מסירות נפש בפועל ממש.

אברהם שהכיר את בוראו⁴⁹ מצ"ע דוקא, וכמו שית⁵⁰, וכמשה עבד ה' כו', ונעשה כבעה"ב עצמו, להביא תוס' ברכה בשלו, שאין זה בכח הבן כ"כ⁵¹, לפי שאין זה בכח עצמו, כ"א בכח האב כו'. והיינו שנק' ישראל עבדים, עבדי הוי', לשלימות המעלה שיהי' בהם כח מצד עצמם בעבודתם בתו"מ ואהוי"ר, להוסיף אורות באצילות בתוס' ברכה למעלה יותר מעצם שרשם כו'. ולזה נמשכו הנשמות בגופים שיהיו נק' עבדים, דירידה זו לצורך עלי' היא, כידוע⁵², להעלות נשמתם ע"י קדושת העצמית דתו"מ למעלה משרשם בחכמה שבמות האב כו', והוא ע"י שמחה וטוב לכב במצות דוקא, שמזה יהי' העוה"ב, שהוא בחי' תוס' אור וברכה רבה הנעשה ע"י שמחה ש"מ, כמו ברכת ה' היא תעשיר כו'⁵³.

והנה הגם שלפי המובן מכל הנ"ל בהפרש שבין עבד הא', הנק' עובד אלקים בעומ"ש, לעבד הב', הנק' עובד הוי' שעובד בשמחה ותענוג כנ"ל, ודאי שאין ערוך ביניהם, דעבד הא' עובד בע"כ, ותכבד עליו העבודה עד שתקצר רוחו כו', משא"כ עבד הב' שמניח כל עצמו רק לה' לבדו באהבה וחשק, ונתוסף ריבוי ברכה בעבודתו כנ"ל, עכ"ז יש יתרון מעלה רבה בעבודה בעול דוקא יותר מבעבודה באהבה דעבד נאמן הנ"ל, מכמה טעמים. הא'⁵⁴, מצד עצם העבודה, דהנה, העבודה הבאה מצד האהבה וההתקשרות האמיתי כנ"ל, כל מה שיעשה ויעבוד להאדון, לא נק' עבודה כלל, כי, ענין העבודה הוא שעושה מה שהוא היפך טבעו ורצונו העצמי, ואינו חפץ בזה, אדרבה, כבד עליו הדבר מאד, ועושה רק מצד עול האדון כו', אבל כאשר חפץ בעצמו בזה, ואינו כבד לו הדבר, אין זה עבודה כלל כו'. והרי עבודת עבד הנאמן ה"ה עצמו חפץ בכל העובדות, ויש לו בזה תענוג ונח"ר במה שעובד ומשמש אותו כו', ממילא אין זה עבודה כלל. ועבודה כזאת יעשה ג"כ האוהב הנאמן לאוהבו, מצד עוצם התקשרות האהבה, וכאהבת הבן אל האב ואשה לאישה, שישרת אותו ויעשה רצונו בכל אשר יגזור אומר עליו, כמו לתקן תיקוני ביתו ולבושיו וכליו, וגם כל מלאכת הבית והשדה, להיות בזה תוס' ברכה, כאשה עקרת הבית שתעשה באמונה לבעלה, כמו א"ח⁵⁵ כו', בטח בה לב בעלה כו' גמלתהו טוב כו', וכן הבן בנכסי אביו שמוסר הכל לידו. ולמה יגדל מעלת עבודת העבד נאמן יותר מעבודת אשתו ובנו וכל או"נ⁵⁶ כנפשו, שכל אלה אינו רק מצד ההתקשרות באה"ר ונפלאה, עד שמתבטל מכל עצמו לעבודתו ולרצונו כו'.

והגם שיש בזה חילוקים ויתרונות זה על זה, דבאוהב נאמן, הגם שעושה מצד אהבתו והתקשרותו אליו, מ"מ, יש בזה טובת עצמו והנאתו, וכידוע דכל אהבה ה"ה תלוי בדבר⁵⁷, דזה שאוהב אותו הוא מצד הטוב שעשה והשפיע לו, אם בהשפעת המדות, כמו בגמ"ח וכה"ג, או בהשפעת השכל כו', ולזאת הקירוב וההתקשרות של האוהב אל הנאהב הוא מפני שקבל ממנו, ולכן כל מה שעושה רצונו של הנאהב הוא בשביל עצמו, שעיי"ז

(49) ב"ר פ"ל, ת.

(50) לקמן ע' ותלד ואילך.

(51) בתו"ח שמות שם: כלל.

(52) ראה אוה"ת עקב ע' תפא, ובמקומות שנשמנו שם.

(53) משלי י, כב.

(54) טעם הב' נתבאר בד"ה אחרי ה"א תלכו (לקמן ע' תלב

ואילך).

(55) = אשת חיל (משלי לא, י ואילך).

(56) אוהב נאמן.

(57) ראה אבות פ"ה מ"ז. וראה מאמרי אדהאמ"צ דברים

ח"ג ס"ע תשנו ואילך. המשך תער"ב ח"א ע' נה. סה"מ עטר"ת

ע' תרלד. ועוד.

יתקרב יותר ויקבל ממנו יותר כו', וכמשנת"ל ברב ותלמיד כו'. לבד באהבה עצמית שאינו תלוי בדבר⁵⁷, דהקירוב וההתקשרות, וכן השימוש בעשיות רצונו, אינו לטובת עצמו והנאתו, ונמצא דזהו דוקא ביטול והנחת עצמותו. כי באוהב ונאהב, הרי השימוש שמשמש את אוהבו או רבו ושעושה רצונו, אין זה הנחת עצמו, כ"א אדרבה כו', משא"כ באהבה שאינה תלוי' בשום דבר הוא בבחי' ביטול והנחת עצמותו כו'. וזה בב' אופנים. הא', באהבת והתקשרות הבן לאביו, שמתבטל הוא מכל עצמותו, ואינו עושה לצורך עצמו, כ"א לצורך אביו, שחפץ בטובתו ובתענוג שלו דוקא, ובד"כ ה"ה חפץ שיושלם רצון אביו כו'. והאופן הב' בעבד נאמן הנ"ל, דהתקשרותו ג"כ אינה תלוי' באיזה דבר, וה"ה ג"כ בבחי' ביטול והנחת עצמותו, שכל השירות והשימוש הוא רק לצורך האדון, שיושלם רצונו, ושיהי' לו תענוג ונח"ר כו' כנ"ל. ויש יתרון מעלה בעבד נאמן על הבן, כמשנת"ל דבהבן אינו מכח עצמו, רק מכח האב, ובעבד הוא בכח עצמו כו' כנ"ל. הרי שיש חילוקים בג' אלה, זה למעלה מזה, דבאוהב ונאהב לא יש בחי' הנחת עצמו, ובבן הוא בבחי' הנחת עצמו, אבל אינו בכח עצמו, ובעבד נאמן הוא בכח עצמו כו'. אמנם, החילוקים האלו הם באיזה מדרי' היא הקירוב וההתקשרות (וממילא יש חילוק ג"כ בגוף אופן ההתקשרות כו'), ובהנח"ר הנעשה ע"י השירות ושימוש שלהם, דבאוהב ונאהב ההתקשרות בד"כ היא רק בהכחות הגלויים, ובמה ששייך לגילוי לבד כו', לא בהעצמות ממש (וממילא ההתקשרות אינו בעומק ובפנימיות הנפש כ"כ כו', ולזאת ב' אוהבים צריכים לכריתות ברית, מפני שיוכל להיות שתופר אהבתם, וע"י הכר"ב מעלים אהבתם למעלה מן השכל כו', וכמ"ש במ"א⁵⁸), ובאב ובן, וכן בעבד נאמן, ההתקשרות הוא בהעצמות דוקא (ובודאי בזה יש יתרון בבן מבעבד, דההתקשרות היא יותר בעומק ופנימיות נפשו עד עצמותו ממש, שה"ה עצם א' ממש כו'. וי"ל דמשו"ז יש ג"כ יתרון מעלה בענין הביטול והנחת עצמו בבן על העבד, דהבן חפץ שיושלם רצון האב, ולא איכפת לי' אם על ידו או ע"י אחר, רק שיושלם רצונו כו', והעבד נאמן חפץ ג"כ רק בהשלמת רצון האדון, אבל חפצו שיהי' על ידו כו', ועמ"ש בבה"ז פקודי⁵⁹ ע"פ⁶⁰ והנה איש מראהו כו' בסופו, בענין מ"ש בדוד⁶¹ אם כה יאמר לא חפצתי כו'). וגם יש חילוק בהנח"ר, דבבן ועבד יש הרבה יותר נח"ר מבאוהב ואהוב, שהוא לצורך עצמו, ובן ועבד הוא לצורך האב והאדון כו'. ויש יתרון בהנח"ר בעבד נאמן על הבן, להיות דבהבן ה"ה מכח האב, ובעבד מכח עצמו כנ"ל (והיתרון בהנח"ר היינו יתרון בהתוס' ברכה כו', וזהו שנת"ל שהתוס' ברכה בריבוי והצלחה יתירה הוא בעבד נאמן יותר מע"י הבן, עם היות שע"י הבן ג"כ נמשך תוס' ברכה כו' כנ"ל. ויש בן שהוא ג"כ עבד כו', כמשי"ת⁶²). וכ"ז הוא בהנח"ר (שגם בזה יש יתרון בעבד הא', כמשי"ת⁶³), אבל בגוף ועצם העבודה, הנה אופן עבודת האוהב לאהוב ובן לאביו ועבד נאמן לאדונו, משתוים המה, וכולם אינם עבודה אמיתית, להיות שזהו מצד ההתקשרות שעושה באהבה וחשק כו'.

שכא

(60) יחזקאל מ, ג.

(61) שמואל-ב טו, כו.

(62) ד"ה אר"ע אשריכם תרס"ז (ע' ושפ ואילך).

(63) לקמן ע' ותלה ואילך.

(58) ראה מאמרי אדהאמ"צ שם. סה"מ תרנ"א ע' מד

ואילך. תרנ"ג ע' קמח ואילך. תרצ"ט ע' 22 ואילך. תש"ב ע' 24 ואילך.

(59) = בביאורי הזוהר (לאדמו"ר האמצעי) פ' פקודי (נט, ג.

וראה גם ביאורו"ז להצ"צ ח"א ע' שי).

אבל עבודת העבד הפשוט שעובד בעול לבד, שלא מצד האהבה וחשק, אדרבה, תכבד עליו העבודה, ולא יחפוץ בה כלל, וגם לעשות נח"ר להאדון ולהגדיל כבודו, אין לו בלבו התקשרות אהבה כ"כ, רק מצד היראה ופחד שאימת האדון עליו עושה בע"כ כנ"ל (ד"ה ומקנה רב⁶⁴), זהו שנק' עבודה ממש, ועבודתו היא בתמידי[ן]ת, בלי שום שינוי וחילוף, ולא יגרע עבודתו, ואף בעבודות פשוטות, כחטיבת עצים ושאיבת מים וכה"ג, שוה אצלו כמו עבודות דקות, כהושטת כלי יקר לשתי' וליפות השולחן ולבוש וכה"ג, כי הכל עובד מצד העול המוטל עליו לבד כו'. ואינו דומה כמו העבד הנאמן שעושה מצד האהבה וההתקשרות החזקה אל אדונו, שיוכל להיות בזה שינוים, כי מאחר שיש בזה תערובות אהבה, בהכרח שיהי' בזה איזה שינוי לעת מן העתים כו'.

והענין הוא, כי הנה באהבה והתקשרות, הרי יש בזה השתתפות משניהם, מהעבד המקושר, ומהאדון שאליו הוא מקושר. ועם היות שמצד האדון לא יהי' שינוי לעולם, והכל הוא באופן א' (להיות שאין זה מצד טיב השפעתו, או מצד טיב כחותיו וכה"ג, כ"א מצד עצמו כו'), אבל מצד העבד יכול להיות שינוי קצת לעתים כו'. ובפרט שההתקשרות אינו כמו התקשרות הבן אל האב, שהיא התקשרות עצמיות מצד שהם עצם א' כו'. ועם היות דהתקשרות העבד הוא ג"כ בכל עצם מהותו למעלה מטו"ד, ולא כמו רב ותלמיד כו' כנ"ל, מ"מ יכול להיות בזה שינוי. הא', שלפעמים מתעלם ההתקשרות והאהבה, וא"א שתהי' תמיד בהתגלות, ובודאי אינו דומה בעת שהוא בעולם לעת שהיא בהתגלות כו'. הב', שהרי מ"מ יש לו בזה הרגש גילוי⁶⁵ לעצמו בגוף ועצם ההתקשרות והאהבה, שהרי ההתקשרות היא מצד העילוי של האדון, ולא בכל העתים דומה הרגש העילוי כו', וממילא בהכרח שיש בזה חילוקי מדרי' באופן ההתקשרות כו' (ובאמת גם כשאינו מרגיש את העילוי, יש לו ג"כ תוקף ההתקשרות אליו, מצד ההרגש שמכבר כו', מ"מ, אינו דומה אם הרגש העילוי הוא בהתגלות או שהוא בעולם, ובהתגלות לא כל העתים שוים בהרגש העילוי כו'). וגם בהעובדות שלו, הרי יש לו בזה גילוי אור בנפשו, והיינו זה גופא מה שעושה נח"ר להאדון ומשלים רצונו כו', ועם היות שאין זה כוונתו בשביל האור והגילוי שלו, אבל מ"מ הרי יש מזה גילוי אור בנפשו כו'. ומשום כ"ז יכול ליפול בזה שינוים, וגם חילוקים בפרטי העבודות, וא"א שיהי' אצלו שוה חטיבת עצים בשביל האדון להושטת כלי יקרה אל האדון לשתותו, ויותר ישתדל להושיט כלי כו', דהרי עבד זה עובד בכדי לעשות נח"ר כו' (מזה הוא מתענג, וזהו הגילוי כו'), ואינו דומה באמת הנח"ר של האדון ממלאכה זו כמו ממלאכה נקי' ויקרה כו', אם לא שידע שזה רצון האדון שיחטוב עצים, או שידע שנוגע מאד להאדון כו'. והג', דבעבודת העבד הנאמן בהכרח שיש בזה איזה טעם ודעת, שמשכיל ומתחכם לידע רצונו של האדון, כי העבד הזה אין ענינו שעושה רק מה שנצטווה, ואין אומרים לו הכל בפרטיות איך ומה לעשות, כ"א צריך להשכיל ולהתחכם בעצמו איך ומה לעשות כו'. וגם עושה את העובדות שלו בהשכל ודעת, כי, מה שהעבד הזה מצליח בעבודתו הוא משני טעמים, מצד עוצם ההתקשרות שלו, שנותן נפשו ממש על רכושו וקנינו של האדון יותר מהאדון עצמו

שכב

כו' כנ"ל, וגם מצד שמשכיל ומתחכם בכל דבר איך ומה לעשות, ועבד נאמן כזה הקב"ה מצליח בידו כו' (וכמו ביוסף אצל פוטיפר, וכן אח"כ כשהי' מלך במצרים כו'), אבל להיות שיש בזה השתתפות העבד, א"א שלא יהי' בזה איזה שינוי כו', דלפעמים אינו מתחכם כ"כ, ואינו עומד על אמיתת הדבר כו' (ומי לנו גדול ממרע"ה שהי' עבד נאמן, וכמ"ש⁶³ בכל ביתי נאמן הוא כו', ומ"מ כתיב⁶⁶ יען לא האמנתם בי כו', דבזה הפרט בהסלע לא השלים הכוונה כו'). אבל עבודת העבד הפשוט, מאחר שאינו מצד האהבה, כ"א מצד היראה, אין בזה שום השתתפות מצד העבד כלל, וכמשי"ת⁶⁷ שהעבד אינו מציאות לעצמו, ואינו מהות בפ"ע כלל מן האדון כו', ועושה רק מה שנצטווה כו', כי בהעבד לא יש רק העשיה בפועל ומה שנצטווה לבד כו', לזאת אין שינוי כלל בעבודתו, ולא יגרע עבודתו לעולם כו'. וכמו"כ כל העובדות שוין אצלו, כי הרי אינו עושה בשביל הנח"ר, כ"א שצריך לעבוד את אדונו, וממילא כל הענינים הנצרכים אל האדון שוין אצלו כו'.

וכן הוא בעבודה האלקית, שמקבל האדם ע"ע עומ"ש, עול ממש, וכמ"ש⁶⁸ עבדו את ה' ביראה דוקא, וכמלאכים שנק' משרתים⁶⁹ ועבדים מצד עול מ"ש שעליהם, וכמא' וכולם מקבלים עליהם עומ"ש כו'⁷⁰, ואימתך עליהם כו'⁷¹, והיינו לא מצד התקשרות אהבה, רק מצד היראה והאימה כו', דאפי' מלאכים שעבודתם באהבה, וכמו מחנה מיכאל באהבה כו'⁷², הנה כללות עבודתם הוא מצד היראה דוקא, וכידוע⁷³ דהעיקר במלאכים הוא בחי' הקבלת עומ"ש⁷⁴ כו' (וי"ל ע"ד ומי איכא חברותא כלפי שמיא כו'⁷⁵, ושייך רק בנש"י ענין התקשרות האהבה, להיותן בחי' בנים בעצם כו'). וכן הוא בנשמות, שיש שעיקרן הוא בקבעומ"ש, וכל עבודתן הוא מצד עומ"ש שעליהם, דעיקר עבודת עבד הוא שעבודתו הוא בעול דוקא, אף שתכבד העבודה (ולא כעובד מאהבה⁷⁶, שחפץ ומשתוקק הוא בעבודתו, כי הקירוב לאלקות טוב לו מאד, הן בשעת העבודה בתפלה, והן בקיום המצות ועסק התורה, שע"י כ"ז מאיר לו אור הוי' בנפשו, וזאת היא כוונתו בעבודתו, ויש לו חשק גדול בזה, ומתענג ע"ז כו', אבל כאשר העבודה היא בקבעומ"ש, שאין לו הרגש אור בנפשו, ולא משו"ז הוא עובד כו', הרי כללות עבודתו, הן היגיעה בתפלה שבאה לו ביגיעת נפש ויגיעת בשר כו', כמ"ש בסש"ב פמ"ב, וכן עסק התורה וקיום המצות, שהכל הוא מצד העול, ולא מצד איזה הרגש אור כו', תכבד עליו הדבר מאד, ורק מצד עול מ"ש שעליו ה"ה מייגע את עצמו בתפלה להאריך בהתבוננות עד שיתעורר באהבה כו', אבל כללות העבודה היא כמשא כבידה עליו כו' (וחפץ בזה ועוסק בזה בפועל רק מצד העומ"ש, והעול הזה הוא נעשה אצלו כטבע, להיות בעבודה זו תמיד, כשור לעול כו'⁷⁷), ואין בה נח"ר ושמחה כלל וכלל, רק הכרחיות וחיוב גדול מצד העומ"ש המוטל עליו, וע"כ לא יגרע מעבודתו יום ולילה, כמו בעול תורה ועול מצות ועול תפלה, והוא שנק' עבודה ממש כו'.

שכג

(62) ראה לקו"ת ויקרא מה, א. במדבר י, א. יא, ב. לא, א.
ועוד.
(73)
(74) ראה תו"ח בא צז, ב.
(75) ראה ברכות לד, א.
(76) ע"פ ל' הרמב"ם פ"י מהל' תשובה ה"א ואילך.
(77) ע"פ ע"ז ה, ב.

(66) חוקת כ, יב.
(67) לקמן ע' ותלא.
(68) תהלים ב, יא.
(69) ראה תהלים קד, ד. ברכת יוצר שבתפילת שחרית.
(70) נוסח ברכת יוצר.
(71) כ"ה בכ"מ בדא"ח, והוא ע"פ פיוט „אשר אימתך ... ומוראך עליהם" בתפילת הש"צ במוסף דיוהכ"פ.

משא"כ בעבודת העבד הנאמן, העובד מצד עוצם התקשרות אהבתו לה, עם היות שאין זה אהבה שע"פ טו"ד, כ"א מצד העילוי וההפלאה דאוא"ס, ועצם האהבה אין ענינה בחי' אהבה ורצוא, כ"א היא התקשרות בבחי' הנחת עצמו (בל"א ער לייגט זיך אָוועק און גיט זיך אין גאַנצין אָוועק צוא אלקות), מצד הרגש העילוי וההפלאה שבאוא"ס כו', וכמשנת"ל בענין העבד הב', שאין זה מצד יראת האדון ואימתו שעליו, כ"א מצד שידוע רוממות ומעלת האדון ה"ה מתקשר אליו בכל עצם נפשו, אמנם ההתקשרות היא בבחי' ביטול (לא כהתקשרות האוהב אל האהוב), שמתבטל אליו, ומניח א"ע אליו לגמרי לשרתו בכל מיני שירות, הכל בשביל האדון לבד, בלי שום קבלת טובה לעצמו כלל כו', וכמו"כ הוא בעבודה שמצד הרגש נפשו, שמרגיש מאד בחי' אמיתית העילוי והרוממות דאור א"ס, ה"ה מתבטל לגמרי, ומניח א"ע מכל וכל לעבוד את ה' בכל מיני עבודה כפי רצון העליון, ורק בשביל להשלים רצונו ית' ולעשות נח"ר למעלה, ואין כוונתו לעצמו כלל, להיות גילוי אור בנפשו, כ"א להשלים רצה"ע כו'.

ומובן שזה מדרי' נעלית מאד, הן בעצם ההרגש האלקי, והן בהביטול והנחת עצמו, והן בהעבודה עצמה, כשהיא בכדי לעשות נח"ר ליוצרו כו', אבל אינו נק' זה בשם עבודה כ"כ, להיות כי עבודתו היא בחפץ ותשוקה שחפץ מאד בזה, הן בעבודה בתפלה א"צ יגיעה כלל, כי אין לו דברים המונעים אותו, וגם אריכות ההתבוננות אין זה יגיעה אצלו (כי אדרבה, זהו פנימיות חפצו ורצונו כו', ולא תכבד עליו העבודה כלל וכלל, אדרבה כו', וגם א"צ אריכות ההתבוננות כלל, כי יש לו הרגש באוא"ס כו'). והן הביטול והנחת עצמו, עם היות שזהו כיוון בנפשו, הנה בעבד כזה אין זה כיוון הנפש כלל. ודוקא בעבד פשוט העובד בעול, הנה הביטול שלו הוא כיוון בנפשו, דמשו"ז ג"כ אין בו שמחה, דאדרבה, הוא מכווץ תמיד כו', אלא שהכיוון הוא כטבע אצלו, שכך צריך להיות כו'. אבל בהעבד הב', הביטול והנחת עצמותו אין זה כיוון כלל, מאחר שהנחת עצמו הוא מצד התקשרות נפשו שנתקשר באוא"ס כו', ואדרבה הוא בשמחה וטוב לב כו', ולא שהשמחה היא מהביטול ומהנחתו, וגם לא שהשמחה היא בהתגלות אצלו כו', כ"א בעצם הענין כך הוא, שהוא בבחי' שמחה וטוב לב תמיד כו'. וכמו"כ עסק התורה ועסק המצות אין זה בבחי' עול אצלו כלל וכלל, כי חפץ הוא בזה בכדי לעשות נח"ר ליוצרו כו', וא"כ אין זה עבודה ממש כו'. וגם אינו שוה תמיד במדרגתו, ובהכרח שיהי' בזה איזה שינוים, כי א"א שתהי' ההתקשרות תמיד באופן ומדרי' א', ולפעמים היא בהעלם ולפעמים באופן כך כו', ובעבודתו הרי יש לו גילוי אור בנפשו, אם כי אינו מכויץ לעצמו להנאתו, מ"מ, הרי מאיר האור והגילוי בנפשו, ומתענג בזה גופא שעושה נח"ר ליוצרו, ומזה טוב לו, וממילא לא כל העובדות שוין אצלו, כי באמת, מצד התגלות התענוג והנח"ר למעלה, אין בכלל⁷⁸ הענינים בשוה, וכמ"ש במ"א⁷⁹ בענין ואני תורתך שעשעת⁸⁰, שבתענוג יש כמה מדרי' כו', ובעבודות נעלות, כמו בהמשכת אלקות למטה וכה"ג, יש בזה גילוי תענוג יותר כו', וממילא העבד הזה ישתדל בענינים אלו יותר כו' (וכן צריך להיות במדרי' עבד נאמן כו').

שכד

78) כ"ה בכתי"ק, ואוצ"ל: כל.

ג ואילך.]

79) ראה תו"ח משפטים תלט, א [בהוצאה החדשה – שא, (80) תהלים קיט, ע (ושם: אני).

ש"פ דברים, ו' מנחם-אב, ה'תרס"ו

תכט

אם לא שלפעמים לצורך שעה נוגע גם עבודה פשוטה, ויש מזה נח"ר גדול למעלה, ה"ה עובד גם בעבודה פשוטה, כי כדאי לו כל העובדות, אפילו שאינן לפי כבודו, בשביל הנח"ר שעושה בזה למעלה (ואין זה כמו דהמע"ה⁸¹ שאמר⁸² ונקלותי מאד כו', שזהו מצד שפלות עצמו, שהי' נבזה ושפל בעיניו, ובעת שהי' גילוי אלקות, כמו בנשיאת הארון כו', הי' נבזה ושפל ביותר בעיניו, וזהו כמו עבד שאינו מציאות לעצמו כלל, ומתבטל מכל עצמותו לגמרי כו', אבל העבד הנ"ל שמניח א"ע לעבוד בכל העובדות אף שאינו לפי כבודו, [הוא] מפני הנח"ר שיהי' מזה למעלה, ובשביל זה כדאי לו הכל כו').

וע"פ⁸³ הנ"ל יובן מ"ש אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל, פי' כל ישראל היינו כל המדרי' שבישראל, בחי' עבד נאמן ובחי' עבד פשוט כו'. דהנה, כללות ענין התוכחה הוא להוציא את האהבה (וכן ענין העבודה בכלל) מן העולם אל הגילוי כו', ושייך זה גם בעבד נאמן, לפמשנת"ל שבעבד נאמן לא בכל העתים האהבה וההתקשרות בשוה, דלפעמים שמתעלם כו', וממילא שייך תוכחה להוציא האהבה מהעולם לגילוי כו'. ומכ"ש דבעבד [פשוט] שייך תוכחה, לעוררו בעבודתו ושיהי' כדבעי כו'. אך יש בזה ב' מדריגות, והן ב' מיני תוכחה, ע"ד הנסתר וע"ד הנגלה כו'. והענין הוא, כדאיתא ברמ"ז⁸⁴ שדברי תוכחה שע"ד הנסתר הן מבחי' גבורות דאבא, שעז"נ⁸⁵ הנסתרות לה' אלקינו כו', ומבואר במ"א דפעולתם ברוחניות הוא להוציא את האהבה מוסתרת מהעולם אל הגילוי, והוא בחי' הרצון פשוט שיש בכאו"א, ולהיות כי ולבי ער⁸⁶, לזאת, להוציא בחי' זו מהעולם אל הגילוי, די ברמז לבד, והיינו ד"ת⁸⁷ שע"ד הנסתר. אבל להביא התגלות בחי' נר"ן שבנפש, ע"ז הן ד"ת שע"ד הנגלה כו'. וכמו"כ הוא ההפרש בין עבד נאמן לעבד פשוט, דבעבד נאמן די ד"ת שע"ד הנסתר, שפועל בו ההתעוררות כו', ובעבד פשוט הוא ד"ת ע"ד הנגלה כו'. וזהו שמתחלה אמר ד"ת ברמז, ואח"כ אמר ד"ת בגילוי כו'. וזהו אלה הדברים שדבר משה אל כל ישראל, היינו לכל המדריגות שבישראל, הן בחי' עבד נאמן והן בחי' עבד פשוט כו'.

(85) נצבים כט, כח. – וראה זח"ג קכג, ב (ברע"מ). תקו"ז ת"י (כה, ב). ת"ע (קכט, א). ועוד.
(86) שיר השירים ה, ב.
(87) = דברי תוכחה.

(81) = דוד המלך עליו השלום.

(82) שמואל-ב ו, כב.

(83) בהבא לקמן ראה אוה"ת דברים וסה"מ תרל"ב ותרס"ג שבהערה 1.

(84) לזח"ג רפו, סע"א.